

Kanpoko leku-izenak euskaraz ahoskatzeko irizpideak

Atarikoa

Duela 11 urte eman zuen Euskaltzaindiak *Euskara batuaren ahoskera zaindua* (hemendik aurrera, EBAZ) izeneko araua (87. araua, Euskaltzaindiak 1998ko ekainaren 26an onartua). Arau horren atarikoan, aipatzen da ahoskeran ere batasunerako irizpideak emateko eskaera jaso zuela Euskaltzaindiak eta horregatik erabaki zuela araua ematea, beti ere gogoan izanik hizkera zaindua, maila jasokoa, erabili behar denerako dela araua, hau da, irrati-telebistetako berri-emanaldietarako, jendaurreko hitzaldietarako, eskolako azalpenetarako eta haien antzeko egoeretarako.

Euskaraz ari garela, eta gaia zein den, Euskal Herrikoak ez diren leku-izenak —Euskal Herrikoak ez direnak— erabiltzen ditugu sarritan. Kanpoko edo erdal izen horiek, batzuetan, euskaraz jatorrizkoan ez bezala idazten ditugu (*Andaluzia, Auvernia, Bavaria, Baxkiri, Flandria, Suedia...*). Gehienetan, baina, jatorrizko grafia ez dugu aldatzen (*Los Angeles, Washington, Beaujolais, Jaén, Hérault, Perugia, Zürich...*).

Kanpoko leku horiek guztiak euskaraz nola ahoskatu behar diren zehaztea lantegi gaitza da, baina komeni da aholku eta irizpide orokor batzuk zehaztea, batez ere gehien erabiltzen diren kanpoko izenak eta iragankorrak ez direnak (leku-izen nagusiak, adibidez) euskara batuko ahoskera zainduan nola esan behar liratekeen zehazteko.

Helburua ez da inbentario zabal bat egitea, oinarri nagusi batzuk ezartzea baizik, eta, batez ere, ohartaraztea ondoan ditugun erdara nagusietako hiztunek (eta euskaldunok ere bai, erdara horietan hitz egiten dugunean erdal hiztun baikara) kanpoko izen horiek esatean erabiltzen duten/dugun ahoskerak (gaztelaniarena Hego Euskal Herrian, eta frantsesarena Ipar Euskal Herrian) eta euskaraz aritzean erabiltzen dugunak ez dutela zertan beti berdinak izan.

Hau da, beraz, gomendio honen helburua: irrati-telebistetako berri-emanaldietan, jendaurreko hitzaldietan, eskolako azalpenetan eta haien antzeko egoera formaletan euskara batuan aritzean, kanpoko leku-izenak ahoskatzeko erabili beharreko irizpide orokor nagusiak zehaztea.

Irizpideak

Kanpoko leku-izenen artean, ahoskerari dagokionez, bereizketa bat egin behar da, lehen-lehenik:

Batetik, jatorrizkoan ez bezala idazten direnak, hau da, euskaraz berezko grafia arautua dutenak. Bestetik, jatorrizkoan bezala idazten direnak, hau da, euskal grafiara moldatu ez direnak.

1. Euskaraz berezko grafia dutenak

Euskaraz jatorrizkoan ez bezala idazten diren leku-izenak, hau da, euskal ortografiara egokituta idazten direnak (euskal exonimoak). Leku-izen horien berariazko euskal grafia arauetan agertzen da. Adibidez: *Andaluzia, Auvernia, Bavaria, Flandria, Florentzia, Saxonia, Valentzia, Zipre...*

Horrelakoak euskal izenak bezalakoak dira, eta EBAZaren arau eta gomendioen arabera ahoskatu behar dira. Guztiarekin ere, baldin eta hitzunik ez badaki zein den ebakera zuzena, EBAZaren arabera ahoska ditzala. Hau da, ez dira, besterik gabe, gaztelaniaren edo frantsesaren ahoskeraren arabera ahoskatu behar (gaztelaniaren edo frantsesaren lurraldekoak ez badira, jakina). Adibidez:

Lieja, Jena, Genoa

Beste alfabeto batzuetatik euskarara transkribatuta ematen diren leku-izenak ere, ahoskerari dagokionez, euskal exonimotzat hartzekoak dira. Hau da, EBAZerako arau eta gomendioen arabera ahoskatu beharrekoak dira. Adibidez, Ukrainako *Jalta* leku-izen ospetsua EBAZaren arabera ahoskatu behar da, hau da, gaztelaniaz *Yalta* ahoskatzen den bezala, **j** letraren ahoskera oinarritzkoa <y> baita (beste hainbeste esan behar da *Sarajevo* leku-izen ospetsuari buruz ere —kasu honetan transkribatutako izena ez bada ere, bosnieraz ere berdin idazten baita—: EBAZaren arabera *jelostu* ahoskatu behar den bezala ahoskatzekoa da *Sarajevo* leku-izenaren **-je-** silaba, eta ez Espainiako espainieran ahoskatzen den bezala —hau da, *traje* hitzeko **-je-** silaba bezala ahoskatuta—).

Alfabeto zirilikotik transkribatutakoetan, jakin beharrekoa da **kh** digrafoaren ahoskera [x] belarraz ahoskatzekoa dela, hau da, gipuzkeraz *joan, jaun* edo *josi* hitzetako **j** letra ahoskatzen den bezala (gaztelaniaz *jamón* hitzeko **j** ahoskatzen den bezala), eta **zh** digrafoaren ahoskera [ʒ] sabaiaurrekoa dela, hau da, Lekeition, Otxandion edo Legution <*mendija*> ebakitzen den bezala (edo frantsesez *alliage* ahoskatzen den moduan, edo Argentinako espainieran *yo* ahoskatzen den moduan. Halako hotsik ez duten euskaldunentzat , [ʃ]; alegia, *Xabier* hitzeko <x> edo *jadanik* hitzeko <j>.

Astrakhan → astra[x]an

Birobizhan → birobi[β]an

Grozny → grozni

Txernobyl → txernobil

Vladivostok → bladibostok

2. Euskaraz ere jatorrizkoan bezala idazten direnak

Horrelakoak dira leku-izen gehienak, hau da, jatorrizkoan bezala idazten dira, eta euskaraz ez dute berezko izanik. Ez dira euskal exonimoak. Haien artean, bi sail bereizi behar dira:

2.1. Euskara batuan ohiko euskal hitzetan erabiltzen ez diren letrak edo letra-konbinazioak dituztenak (*Avignon, Abu Dhabi, Abruzzo, Aachen, Chambery, Ceuta, Corrèze, Cayenne, Yangzi, Botswana, Guadalquivir, Muqdisho, Schwyz...*) edo,

2.2. euskara batuan erabiltzen diren ohiko letrez osatuta egon arren bestelako ahoskera behar luketenak (*Addis Abeba, Alentejo, Appenzell Auserrhoden, Perugia, Algeciras, Elx*).

Hala, esan liteke **euskaraz ere jatorrizkoan bezala idazten diren leku-izenak jatorrizkoan bezala** (ahalik eta gertuen) **ahoskatzekoak direla**¹. Hala ere, ezinezkoa da erdara guzti-guztietako ahoskerak ezagutzea, baina komeni da saiatztea. Horregatik, hizkuntza nagusietako, eta gugandik gertuen dauden hizkuntzetako, letra-hotsen ordain orokorrak aintzat harturik, euskal ahoskerazko parekoa edo gertuenekoa adieraztea da gomendio honen helburua. Amaierako tauletan ematen dira gomendioak hizkuntzaz hizkuntza.

3. Deklinabidea eta ahoskera

Kanpoko leku-izen baten idazkera eta ahoskera bat ez datozenean eta izena deklinatu behar denean, honela joka daiteke deklinabide-atzizkia eransteko orduan:

¹ Badira, nolana ere, euskarazko ahoskeraren arabera ahoskatzen diren edo ahoska daitezkeen izen batzuk. Batetik, —kasurik nabarmenena da— *Paris* hiri-izena; euskaraz frantsesez bezala idazten bada ere, ez da frantsesez bezala ahoskatzekoa ([pa'ri]), euskal ahoskeraz baizik ([paris]). Bestetik, nolabaiteko tradizioa dutela eta, EBAZaren arabera ere ahoska daitezke beste hiru leku-izen hauek: *Zaragoza, Zamora* eta *Ceuta* (EBAZaren arabera ahoskatuta: <zaragoza>, <zamora>, <zeuta>). Azkenik, *Argentina* leku-izena aipatu behar da; haren ohiko ahoskera gaztelaniazkoa bezalakoa da —[x] belarraz—, baina euskara batuaren ahoskera zainduan **g** letrari dagokion moduan ere —[g] herskari belar ahostunaz (*gerezi* hitzeko **g** letra ahoskatzen den bezala)— ahoska daiteke.

A) Idatzizkoan, idatzizkoari erreparatuta ezarriz deklinabide-atzizkia, hau da, azken letra kontsonantea bada, kontsonantez amaitutako hitzak bezala deklinatuz; azken letra bokala bada, bokalez amaitutako hitzak bezala deklinatuz. Adibidez:

Yorkshire: *Yorkshire**ren***, *Yorkshiren*, *Yorkshire**ko***...

Creuse: *Creuse**ko***, *Creusen*...

Calais: *Calais**en***, *Calais(e)**ko***, *Calaisi*...

Nîmes : *Nîmes(e)**ko***, *Nîmes**en***, *Nîmesi*...

Versailles: *Versailles(e)**ko***, *Versailles**en***...

Limoges: *Limoges(e) ko*, *Limoges**en***...

B) Ahoskatzean, ahoskerari erreparatuta ezarri behar da deklinabide-atzizkia. Adibidez:

Yorkshire <jorksair>:

*Yorkshire**ren*** <jorksair**ren**>, *Yorkshiren* <jorksair**ren**>, *Yorkshire**ko*** <jorksair**reko**>...

Creuse <kreus>:

*Creuse**ko*** <kreus(e)**ko**>², *Creusen* <kreusen>...

Calais <kale>:

*Calais**en*** <kalen>, *Calais(e)**ko*** <kaleko>, *Calaisi* <kaleri>...

Nîmes <nim>:

*Nîmes(e)**ko*** <nimeko>, *Nîmes**en*** <nimen>, *Nîmesi* <nimi>

Versailles <versail>:

*Versailles(e)**ko*** <versaileko>, *Versailles**en*** <versailen>...

Limoges <limo₃>:

Limoges(e) ko <limo₃(e)**ko**>:, *Limoges**en*** <limo₃**en**>...

² Ipar Euskal Herriko euskaldunek, frantses leku-izenak ahoskatzean, gaur egun sistematikoki ezarri ohi dute aukerako **e** epentetikoa. Adibidez, <kreuseko> egin ohi dute, eta ez <kreusko>.

KANPOKO LEKU-IZENEN AHOSKERA ZAINDURAKO GOMENDIO NAGUSIAK

Alemana	Adibideak	Euskararako gomendioa	Bestelako aukerak ³	
			Heg.	Ipar.
ch ⁴	<i>Aachen</i> <i>Zürich</i>	<j> (gaztelaniazko <i>jamón</i> hitzeko lehen hotsa bezalakoa)		<h>, <g>
ei	<i>Breitsgau</i> <i>Holstein</i> <i>Zweibrücken</i>	<ai>		
h	<i>Hamburg</i> <i>Hessen</i> <i>Holstein</i> <i>Hannover</i> <i>Anhalt</i>	Ahoskatzen saiatu, bokal artekoa denean izan ezik (bokal artekoa denean, ez da ahoskatzekoa; <i>Karlsruhe</i> : <karlsruhe>)	<j> (gaztelaniazko <i>jamón</i> bezala)	
j	<i>Jena</i>	Euskarazko <i>jadanik</i> edo ingelesezko <i>yes</i> hitzeko lehen hotsa bezalakoa		
ö	<i>Göttingen</i> <i>Königsberg</i>	Frantsesezko <eu> bezala; <o> eta <e> arteko zerbait		
sch	<i>Schmalkalden</i> <i>Schleswig</i>	<x> (<i>horixe</i> , <i>pixka</i> , <i>xagua</i>)		
ü	<i>Tübingen</i> <i>Lüneburg</i> <i>Saarbrücken</i> <i>Würzburg</i> <i>Zweibrücken</i> <i>Württemberg</i>	zubererazko <ü> eta frantsesezko <i>tu</i> , <i>vu</i> hitzetako bokala bezalakoa	<u> edo <i>	
v	<i>Vorarlberg</i>	<f> (<i>falta</i> , <i>fede</i>)		
w	<i>Brunswick</i> <i>Ludwigsburg</i> <i>Westfalia</i> <i>Würzburg</i> <i>Zweibrücken</i> <i>Württemberg</i>	<v> (frantsesezko <i>vache</i> edo <i>violon</i> hitzetako lehen hotsa bezalakoa)		

³ Hots hori ez duten Hegoaldeko edo Iparraldeko euskaldunentzat lagungarritzat eskaintzen den ordezkoko aukera.

⁴ Baita nederlanderaz ere. Adibidez: *Maastricht*: maastri[x]t. Bestalde, *Munich* leku-izena aipatu behar da, jatorrizko izena ez bada ere (jatorrizkoa *München* da). Amaierako <ch> hori <k> ahoskatzekoa da: [munik]

Alemana	Adibideak	Euskararako gomendioa	Bestelako aukerak ³	
			Heg.	Ipar.
z	<i>Mainz</i> <i>Salzburg</i> <i>Zürich</i> <i>Würzburg</i> <i>Zweibrücken</i>	<tz> (<i>atzo, etzi, hitz</i>)		

Ingelesa ⁵	Adibideak	Euskararako gomendioa	Bestelako aukerak ³	
			Heg	Ipar
dg	<i>Cambridge</i>	Otxandion edo Legution <i>jat</i> ahoskatzen den bezala (<i>esan jat</i> ahoskatzean, adibidez)	<tx>	
sh	<i>Yorkshire</i> ⁶	<x> (<i>horixe, pixka, xagua</i>)		
th	<i>Northumbria</i>	Gaztelaniaz <i>Zaragoza</i> leku-izeneko zeta letra ahoskatzen den bezala		<z>
w	<i>Washington</i> <i>Wessex</i>	<u> (diptongoa eginez)		

Frantsesa ⁷	Adibideak	Euskararako gomendioa	Bestelako aukerak ³	
			Heg.	Ipar.
ai ⁸	<i>Calais</i> <i>Valais</i> <i>Aisne</i>	<e>		

⁵ Bokalak ez dira sartu, kasuistika konplexua delako.

⁶ EBAZaren arabera <jorkxair> ahoskatuko litzatekeen moduan.

⁷ Kasu nagusiak baino ez dira agertzen, kasuistika aski konplexua baita. Aipatu beharrekoa da, dena den, hitz-amaierako kontsonanteen kasua. Oro har, hitzen amaierako **p**, **d**, **t**, **s** eta **z** kontsonanteak ez dira ahoskatzen (*Foix*, [fwa]; *Poitou-Charentes*, [pwa.tuʃa.'rɑ:t]). Hitzen amaierako **l**, **f**, **c**, **r** eta **n** kontsonanteak bai (Ipar Euskal Herriko ahostun batzuek, nolani ere, deklinatu gabeko formetan ez dute amaierako **n** letra ahoskatzen, aurreko bokala sudurkari egiten baitute). Alabaina, **-ier** amaierako hitzetan (baldin eta silaba bat baino gehiagoko hitzak badira), amaierako **r** letra ez da ahoskatzen (*Montpellier*, [mõpə'lje]); horiek deklinatzean, ez dirudi ahoskera-batasunik dagoenik gaur egun euskaldun frantsesdunen artean. Oro har, *Montpellier* kasuan **r** hori ahoskatu ohi da (*Montpellierreko* [mõpə'ljeʁko]), baina hortik ez dago ondorio orokorrik ateratzerik, kontua hobeki aztertua izan arte bederen.

⁸ Kontuz, dena den, *Versailles* bezalakoekin: <ai> bokal-bikotearen ondoren <ll> dagoenean, ez da <e> ahoskatu behar, <ai> baizik.

Frantsesa ⁷	Adibideak	Euskararako gomendioa	Bestelako aukerak ³	
			Heg.	Ipar.
	<i>Vilaine</i>			
au	<i>Hérault</i> <i>Aube</i>	<0>		
ce, ci, ç	<i>Île-de-France</i> <i>Valence</i> <i>Précilhon</i> <i>Ciry-Salsogne</i> <i>Alençon</i> <i>Besançon</i>	<ze>, <zi>, <z>		
ch	<i>Chambéry</i> <i>Franche-Comté</i> <i>Poitou-Charentes</i>	<x> (<i>horixe, pixka, xagua</i>)		
e	<i>Franche-Comté</i> <i>Lucarré</i> <i>Saint-Germain-des-Prés</i> <i>Creuse</i> <i>Charente</i> <i>Limoges</i> <i>Mézières</i> <i>Poitou-Charentes</i> <i>Bourges</i> <i>Chartres</i> <i>Nîmes</i>	amaierako <e> letra edo <es> amaiera ez da ahoskatzen azentu-markarik (tiletik) ez badu, baina azentu-marka badu, bai		
eau	<i>Châteauroux</i> <i>Beauvais</i>	<0>		
en (kontsonante aurrean edo hitz-amaieran)	<i>Mende</i> <i>Vendée</i> <i>Charente</i>	[ã]	<an>	
eu	<i>Deux-Sèvres</i> <i>Saint-Brieuc</i> <i>Creuse</i> <i>Périgueux</i>	[ø] (<e> eta <o> arteko zerbait)	ezpainak <o> bokala esateko jarri, baina <e> bokala esan	
ge, gi	<i>Ariège</i> <i>Gers</i> <i>Limoges</i> <i>Givardon</i>	[3] Lekeition, Otxandion edo Legution <i>mendija</i> ebakitzen den bezala (edo Argentinako espainieran <i>yo</i> ahoskatzen den moduan)	<x>	
gn	<i>Châlons-en-Champagne</i> <i>Digne-les-Bains</i>	<ñ> (<i>ñabar, andereño</i>)		

Frantsesa ⁷	Adibideak	Euskararako gomendioa	Bestelako aukerak ³	
			Heg.	Ipar.
	<i>Bobigny</i> <i>Avignon</i>			
in (kontsonante aurrean edo hitz-amaieran)	<i>Indre</i> <i>Limousin</i>	[ɛ̃]	<en>	
j	<i>Anjou</i> <i>Jurançon</i> <i>Monréjeau</i>	[ʒ] Lekeition, Otxandion edo Legution < <i>mendija</i> > ebakitzen den bezala	Argentinako espainieran yo ahoskatzen den moduan	frantsesez alliage ahoskatzen den moduan
oi	<i>Artois</i> <i>Blois</i> <i>Poitou-Charentes</i> <i>Foix</i> <i>Oise</i>	<ua>, silaba bakarrean esanda (gaztelaniaz <i>guapo</i> esaten den moduan)		
ou	<i>Poitou</i> <i>Doubs</i> <i>Limousin</i>	<u> (<i>ura, buru</i>)		
u	<i>Namur</i> <i>La Roche-sur-Yon</i>	zubererazko <ü>	<u> (edo <i>)	
v	<i>Valais</i> <i>Vannes</i> <i>Versailles</i>	<v> (fran. <i>vache</i> edo <i>violon</i> hitzetako lehen hotsa bezalako)	 ⁴	

Italiera	Adibideak	Euskararako gomendioa	Bestelako aukerak ³	
			Heg	Ipar
ca, co, cu	<i>Ancona</i> <i>Capua</i> <i>Carrara</i> <i>Basilicata</i> <i>Cuneo</i>	<k>		
ce, ci	<i>Piacenza</i> <i>Vicenza</i> <i>Fiumicino</i>	<tx>		
che, chi	<i>Chieti</i> <i>Centrache</i> <i>Chianche</i> <i>Olivetta San Michele</i>	<k>		
ge, gi, j	<i>Agrigento</i> <i>Adige Garaia</i> <i>Perugia</i>	Otxandion edo Legution <i>jat</i> ahoskatzen den bezala (<i>esan jat</i>)	<j> (<i>Jon</i>)	<j>

	<i>Reggio di Calabria</i> <i>Friuli-Venezia-Julia</i>	ahoskatzean, adibidez)		
gli + bokala	<i>Ventimiglia</i> <i>Cagliari</i>	<ll> (<i>llabur</i>)		
gn + bokala	<i>Emilia-Romagna</i> <i>Bolognano</i> <i>Cugnoli</i>	<ñ> (<i>ñabar, andereño</i>)		
qu	<i>L'Aquila</i>	<ku>		
z	<i>Piacenza</i> <i>Vicenza</i> <i>Abruzzo</i> <i>Lazio</i>	<tz>		

Gaztelania	Adibideak	Euskararako gomendioa	Bestelako aukerak ³	
			Heg	Ipar
ca, co, cu	<i>Cádiz</i> <i>Compostela</i> <i>Cuenca</i>	<k>		
ce, ci	<i>Cáceres</i> <i>Ciudad Real</i> <i>Asunción</i>	[θ]; gaztelaniaz Zaragoza leku-izeneko zeta letra ahoskatzen den bezala		z
ch	<i>Chinchilla</i> <i>los Pedroches</i>	<tx>		
ge, gi, j	<i>Algeciras</i> <i>Argentina</i> <i>Gibraltar</i> <i>Jaén</i> <i>Badajoz</i> <i>Jerez</i>	[x], gipuzkeraz <i>joan, jaun</i> edo <i>josi</i> hitzetako j letra ahoskatzen den bezala		<h>, <g>
z	<i>Bierzo</i> <i>Badajoz</i>	[θ]		<z>

Katalana	Adibideak	Euskararako gomendioa	Bestelako aukerak ³	
			Heg.	Ipar.
ce, ci	<i>Cerdanya</i> <i>Cocentaina</i> <i>Cervera</i> <i>Ciudadella</i> <i>Arbúcies</i>	<s>		
ç	<i>Lliçà d'Amunt</i> <i>L'Arboç</i> <i>Castellterçol</i>	<s>		

Katalana	Adibideak	Euskararako gomendioa	Bestelako aukerak ³	
			Heg.	Ipar.
	<i>Pollença</i>			
ge, gi, j	<i>Girona</i> <i>Algemesí</i> <i>Vilanova i la Geltrú</i> <i>La Seu d'Urgell</i> <i>Ginestar</i> <i>La Vila Joiosa</i> <i>La Jonquera</i> <i>Catarroja</i> <i>Llucmajor</i>	[3] Lekeition, Otxandion edo Legution < <i>mendija</i> > ebakitzen den bezala	Argentinako espainieran yo ahoskatzen den moduan	frantsesez <i>alliage</i> ahoskatzen den moduan
ig	<i>Puigdàlber</i> <i>Massalcoreig</i>	<tx>		
silaba-amaierako ll	<i>Castellterçol</i> <i>Martorell</i> <i>Sabadell</i> <i>La Seu d'Urgell</i>	<ll> (ez da <l> hutsa)		
ny	<i>Arenys de Mar</i> <i>Banyoles</i> <i>Montseny</i> <i>Ontinyent</i>	<ñ>		
x	<i>Xixona</i> <i>Sant Feliu de Guíxols</i> <i>Foixà</i> <i>Preixana</i>	<x>		
x (kontsonante ondoren) ⁹	<i>Elx</i> <i>L'Orxa</i> <i>Barxeta</i> <i>Barx</i> <i>Vilamarxant</i>	<tx>		

⁹ Valentziako Erkidegoko leku-izenetan agertu ohi da.

Portugesesa	Adibideak	Euskararako gomendioa	Bestelako aukerak ³	
			Heg.	Ipar.
ç	<i>Olivença</i> <i>Melgaço</i> <i>Valença do Minho</i> <i>Bragança</i>	<z>		
ge, gi, j	<i>Beja</i> <i>Ribatejo</i> <i>Aljezur</i> <i>Minas Gerais</i>	[3] Lekeition, Otxandion edo Legution < <i>mendija</i> > ebakitzen den bezala	Argentinako espainieran yo ahoskatzen den moduan	frantsesez alliage ahoskatze n den moduan
lh	<i>Vila Velha de Ródão</i> <i>Mealhada</i> <i>Sernancelhe</i> <i>Covilhã</i>	<ll>		
nh	<i>Valença do Minho</i> <i>Caminha</i> <i>Vinhais</i> <i>Espinho</i> <i>Pinhel</i>	<ñ>		

Euskaltzaindiak 2009ko ekainaren 26an, Hazparnen, eta uztailaren 17an, Bilbon, onartua.